

DOSSIER

ELS GRUPS SOCIALS: DIVERSITAT I CONFLICTE

Sobre mobilitat social. Els senyors útils i propietaris de mas a l'Empordà (1486-1720)

Pere Gifre Ribas^{a*}

^a Doctor en Història.

Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona

RESUM

La mobilitat social és una realitat incontrovertible en els segles xvi i xvii. En aquesta ocasió, a partir de l'anàlisi dels senyors útils i propietaris de mas, l'elit pagesa en terres empordaneses, s'analitzen els ascensos socials verticals, menys nombrosos, i els horitzontals, molt més nombrosos i diversos, que suposen millores en l'estatus, sense, però, canviar de grup social al qual s'adscriuen. En això es demostra el dinamisme de les societats agràries de l'Antic Règim.

Paraules clau: Mobilitat social, senyors útils i propietaris de mas, ciutadà honrat, privilegi de generositat, familiar del Sant Ofici, batlle, síndic.

On social mobility. Tenants and owners of farms in the Empordà (1486-1720)

ABSTRACT

Social mobility is an incontrovertible reality in the sixteenth and seventeenth centuries. In this article, based on the analysis of tenants and lords of farms, the peasant elite in Empordà lands, we analyse vertical social advances, which are less numerous, and horizontal ones, which are much more numerous and diverse and which imply improvements in status, without, however, changing the social group to which one belongs. This demonstrates the dynamism of agrarian societies of the Old Regime.

Keywords: *Social mobility, tenants and farm owners, honourable citizen, privilege of generosity, relative of the Holy Office, bailiff, representatives.*

* Correspondència: Pere Gifre Ribas
E-mail: peregifre@hotmail.com

Recepció: 03/04/2023 • Acceptació: 28/05/2023

DOI: 10.34810/20.8010.01.321

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos (AIEE), Figueres, vol. 54 (2023), pàg. 79-101

Enfront a la suposada idea d'immobilisme i rigidesa social de l'estructura de les comunitats agràries de l'Antic Règim, en bona mesura imposada per les grans tesis d'història regional francesa,¹ centrades a subratllar les permanències, més que els canvis; d'un temps ençà, abunden els estudis, també per les èpoques medieval i moderna, que analitzen la mobilitat social, concepte entès des d'un punt de vista relacional.²

En aquest treball ens centrarem a analitzar el grup dels senyors útils i propietaris de mas i de terres, des del punt de vista de la mobilitat social; en el benentès que la pagesia, com tots els grups socials, té poc d'homogènia en acabar els segles medievals.³ Assenyalarem com el grup de senyors útils i propietaris de mas experimenten canvis, que poden ser de dues classes: verticals, d'ascens de categoria social, els més vistosos, però també més improbables, i que posarem de manifest en l'obtenció dels privilegis de generositat, primer, i de ciutadans honrats, més tard; i els horitzontals, en què, tot i mantenir la mateixa condició social pagesa, ja que són, primer de tot, senyors útils i propietaris de mas, després hi afegeixen condicions com la de familiar del Sant Ofici, batlle o batlle de sac, o síndic, o cònsol/jurat, algunes d'aquestes condicions poden ser temporals. Aquests senyors útils i propietaris de mas experimenten canvis en el seu estatus, són els anomenats marcadors socials, que els porten a diferenciar-se del conjunt de la pagesia i també dels mateixos senyors útils i propietaris de mas i de masos.⁴ Deixem de banda en aquest estudi, si bé és necessari i imprescindible per entendre les dinàmiques històriques de la pagesia, els processos de descens social, analitzables empíricament, a través de processos de diferenciació de la pagesia que porten com a conseqüència la despatrimonialització i venda de parcel·les, que, fins i tot,

1. Són treballs que es publiquen a partir de 1960, la recerca dels quals havia començat deu o quinze anys abans, i que assoleix el seu màxim, en forma de publicacions, de 1960 a 1990, vid. Jean-Marc MORICEAU, 1999: 8-14.

2. En aquesta línia, hem de referir-nos a projectes de recerca, trobades i congressos sobre les elits socials, només per referir-nos a aquells que hem utilitzat i que citarem en aquest text, sobre les elits rurals d'època medieval o moderna (Jean-François MENANT, Jean-Pierre JESSENNE, 2007; Antoni FURIÓ, 2007), i, encara, les elits i la terra, del segle XVI fins al 1930 (Caroline LE MAO, Corinne MARACHE, 2010), o, en general, sobre la mobilitat social entorn del 1300 (Sandro CAROCCI, 2010) o en època moderna (Anna BELLAVITIS, Laurence CROQ, Monica MARTINAT, 2009).

3. Coral CUADRADA, 1994, quan resumia els resultats de la seva tesi sobre la pagesia del Maresme, qüestionava, en el mateix títol del seu article, l'homogeneïtat de la pagesia medieval.

4. "... appare evidente soprattutto quando la storia della mobilità viene condotta non a partire da una ricostruzione di parametri 'oggettivi' e misurabile, come la gerarchia delle ricchezze o l'accesso al potere politico, ma sulla base delle fonti materiali e, più in generale, dei mercatori simbolici. La mobilità sociale si configura esplicitamente, in questi casi, come una competizione per lo status, per qualcosa di immateriale e definibile solo in comparazione con gli altri gruppi", Sandro CAROCCI, 2010: 32. Sobre aquest projecte de recerca entorn de la conjuntura de 1300, es poden veure les conclusions a Monique BOURIN, Sandro CAROCCI, François MENANT, Lluís To (2011), pel que fa a la mobilitat social, p. 663-704.

poden arribar a la venda perpètua del patrimoni.⁵ Aquesta és l'altra cara del que aquí plantejarem.

L'ELIT PAGESA: ELS SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE MAS

En la societat pagesa empordanesa dels segles moderns destaca la preeminència dels senyors útils i propietaris de mas. La majoria dels quals tenien un passat remença, que no els va ser obstacle per fer créixer el mas.

Són diversos els factors que expliquen la seva singularitat basada en l'acumulació de terres a partir d'un mas principal: des d'incorporacions de masos rònecs, fins a l'aprofitament de terres ermes establertes pels senyors directes, tot passant per polítiques matrimonials basades en la successió patrimonial en l'hereu o la pubilla i el pagament de l'legítimes en diner als fills cabalers, així com la participació en un mercat de terres en què els fenòmens d'endeutament faciliten l'oferta de terres. La societat rural era enormement dinàmica i canviant. Així s'expressava Antoni Sans i Barraquer, autor d'un llibre mestre iniciat el 1819, hereu d'un patrimoni considerable, que en no tenir descendència, ni ell ni el seu germà, que n'havia engolit d'altres (els patrimonis Teixidor i Compte), i que acabà dividit per integrar-se en els patrimonis Aloy i Fages de Figueres, els seus cosins, escrivia a mena de justificació:

“Fàcias en tot la voluntat del señor, sabent-se molt bé que las familias y casas no han de ser eternas, com y los imperis, subjecte tot a las vicicituts, levantant-se unas casas de la ruina de las altres, segons sempre ha estat així, y se veu tots los dias, de modo que todas las que en lo món han en altres épocas fet el major paper y ruido, apenas ha quedat altre memòria, sinó la de haber estat, ...”⁶

A banda que tot es degui als designis divins, aquesta visió de mutació, el 1819, és la verificació de la realitat de la casa Sans de Figueres: que s'extingia per manca de descendència biològica, però bé que és representativa d'una manera de pensar,

5. Sobre el marc general, amb concrecions al Vallès i al Baix Llobregat, Eva SERRA, 1988: 367-372; Eva SERRA, 2008: 542-545. Per la Vall d'en Bas en el segle XVI, els elevats nivells d'endeutament expliquen fenòmens de despatrimonialització pagesa: quinze famílies perden el mas o l'esquarteren i és simptomàtic el mas Armanguer de Sant Esteve d'en Bas, que acaba sent venut, parcel·la a parcel·la, i que el mateix propietari acaba el procés sent el senyor útil i propietari del mas Armanguer de Vall, Joan Antoni PADRÓS, 1997, 2000. Per l'Empordà de la primera meitat del segle XVII, a partir de l'estudi de cas de Foixà, i la desposseïció fins a la desaparició del mas Pons, on es conjuguen diferents factors que conflueixen en l'endeutament patrimonial, però també fets contingents: morts sobtades dels components de la unitat familiar, i porten a la venda definitiva del mas per execució de cort el 1663. Prèviament, es passa per divuit actes de venda de parcel·les entre 1614 i 1626, que fan un total, mínim, de 115 vessanes, Nil COMA, 2023.

6. *Llibre mestre nou del patrimoni de casa Sans de la vila de Figueras fet en 1819* (ACAE. Fages. 177).

resultat de l'experiència. Remarquem, a més, la darrera consideració: de grans patrimonis només en resta la memòria del que van ser. Són passat. Si bé, però, el nom s'acabava, i també, en aquest cas la integritat del patrimoni, altres noms n'asseguraven la continuïtat: "levantant-se unas casas de la ruina de las altres".

LA MOBILITAT VERTICAL

És l'ascens social per excel·lència, suposa el canvi definitiu d'estatus en la jerarquia social. Fet que passava per l'accés a la condició privilegiada, en allò que suposava la diferenciació formal del grup social pagès, si bé, la base patrimonial i la renda continuava procedint de la terra.

Els senyors útils i propietaris de mas amb privilegi de generositat

Un grup de trenta pagesos van aconseguir el privilegi de generositat de Ferran II, el 23 de febrer de 1481, i confirmat el 22 de desembre de 1486. Eren senyors útils i propietaris de mas de Serinyà, en van ser catorze, n'hi havia també de Fontcoberta, Segueró, Queixàs, Beuda, Usall, Maià, Argelaguer i la Miana. Varen ser recompensats per Ferran II per haver-lo socorregut quan el setge de la força de Girona de 1462 (Santiago Sobrequés, 1952: 331-332), no així a Pere Joan Sala de Granollers de Rocacorba, que també hi era, si bé inicialment va ser compensat amb béns d'Eimeric de la Via. La nòmina es va ampliar a cinc pagesos més de Fares, Segueró, Beuda, Maià i Banyoles el 15 de maig de 1503. Era una distinció que els equiparava als nivells baixos de la noblesa, si bé no els donava privilegi de noblesa, però en gaudien.⁷

I el que ara interessa, en gaudeixen individualment i els que els succeiran. Com ho serà Miquel Porcioles, notari de Crespià, segons reconeixement de la cúria de Besalú el 1557, descendent de Bartomeu Bruguera de Serinyà (Carlos Pino, Josep Fernández, 2014). Talment, un segle després, els servia, als seus descendents, quan el Nadal de 1601, una companyia d'infanteria havia d'allotjar-se en terres del Principat, des de Besalú, un seguit de pagesos de la vegueria, van obtenir de la cancelleria l'exempció d'allotjar tropes per tractar-se de pagesos amb privilegi de generositat. En aquest document, es fa referència expressa a cinquanta-quatre famílies, descendents de les "privilegiades" el 1481.⁸ El privilegi afectava "*tota posteritas vestra*". A Girona, aquests "generosos" s'integraren, amb els ciutadans honrats, dins la confraria de Sant Jordi (Pelayo Negre, 1951, 1952).

7. Textualment, el privilegi disposa que "*in posterum gaudeatis et gaudere possitis perpetuo vos et dicta tota posteritas vestra et cuiuscumque vestrum tam in personis, quam bonis omnibus et singulis gratiis, honoribus, privilegiis, franquitatibus, prerrogativis, libertatibus, immunitatibus, usaticis et usibus quibus milites militare cingulo decorati, sive persone militares ...*" (Pelayo NEGRE, 1952: 46).

8. Fernando VIADER, 1976: 473-477, transcriu aquest document procedent de l'arxiu Puig de Vilademí.

A l'arxiu patrimonial Veray de Celrà, hi ha un text, jurídic, sense signatura, amb el títol *Noblessa generosa, dels hòmens propis, àlies de redimència*,⁹ on es justifica el caràcter de noblesa dels pagesos de remença que van ser condecorats per Ferran II. És un text ple de referències jurídiques, Fontanella, sobretot, però també Bosch, i conclou la seva plena validesa: perquè la noblesa 'generosa' és de sang, i no poden extingir-se per cap llei civil, encara que no prenguessin cavalleria dins l'any, segons que disposà Ferran II el 17 de juliol de 1510, i que és de naturalesa imprescriptible i acaba l'escrit jurídic, amb el recurs d'autoritat de Fontanella, Cortiada i Romaguera, que "la podan gozar exercint la agricultura, perquè la agricultura és offici honrradíssim y noble". Amb la qual cosa, els descendents per línia masculina, d'aquells que van ser així "decorats" per Ferran II, disposa que vagin a l'Audiència i que en conseqüència obtindran sentència o declaració de noblesa, i en "conseqüència deuen ésser gaudins dels honors y tractaments de *nobilitas*". D'aquest text jurídic, val la pena recollir-ne la idea principal que hi havia pagesos que, sense deixar la pràctica agrària, encara ben entrat el XVIII, es reclamaven descendents d'aquells remences defensors de la força de Girona i, per tant, en reclamaven la condició de noble. I continuaven sent pagesos.

Els senyors útils i propietaris de mas amb privilegi de ciutadà honrat

El senyors útils i propietaris de mas que en els actes públics acostumaven a acompanyar el seu nom i cognom amb l'etiqueta d'*agricola*, *cultor* o pagès, quan obtenen el privilegi de ciutadà honrat de Barcelona o de Girona, deixen l'etiqueta anterior per afegir, després del nom i el cognom la condició de ciutadà honrat, que els atorgava, segons el privilegi de Ferran II, del 30 d'agost de 1510, a la cort de Montsó, l'estatus de noblesa, si bé no podien participar en corts en el braç militar. Quan hi participen, ho fan en qualitat de síndics de les viles que tenen representació en corts pel braç reial.

Una primera aproximació als senyors útils i propietaris de mas empordanesos que van obtenir el privilegi de ciutadà honrat de Barcelona, durant el segle XVII, i que hem pogut identificar, ens ofereix el següent resultat: dos el van obtenir del rei Felip IV, tretze de l'administració francesa entre 1641 i 1652, i onze durant el regnat de Carles II, dotze, si afegim la renovació de Quintana de Torroella de Montgrí (Pere Molas, 2019: 762-763). En total: vint-i-set famílies de senyors útils i propietaris de mas van veure reconegut l'ascens social en el segle XVII. Per bé que alguns d'aquells que van ser-ho durant l'administració francesa, no van veure reconegut el títol durant el regnat de Carles II, tot i que alguns altres, pocs, sí que ho van aconseguir (Pere Gifre, 2012: 614-616).

9. Està escrit en lletra del segle XVIII i per les referències textuais és posterior a 1738, AHG. Fons Veray (Celrà), 96.

Del rei Felip II: Josep Arrufat de Taravaus, 1638, i Pere Domènech de Roses, 1634.

De Lluís XIII i Lluís XIV: Francesc Almar de Sant Pere Pescador, 1651, Antoni Bahí de la Pera, 1649, Salvi Balle i Feliu de Camallera, 1649, els germans: Joan Balle i Riusech, 1649, i Jaume Balle i Riusech d'Avinyonet, 1650, Joan Barraquer de la Vall d'Aro, 1649, Francesc Bofill de Bellcaire, 1648, Jeroni Ferrerons de Sant Pere Pescador, 1649, Jacint Güell Padró de Ruplà, 1649, Salvi Miquelet i Alió de Parlavà, 1649, Esteve Puig d'Albons, 1649, Joan Puigferrer de Santa Llogaia d'Àlguema, 1649 i Francesc Quintana de Torroella de Montgrí, 1648, renovat per Salvador de Quintana el 1699.

De Carles II: Salvador Adroher Gironès de Corçà, 1686, Pere Almar i Noguer de Púbol, 1680, Salvi Batlle de Saus, 1668, Miquel Bofill de Torroella de Montgrí, 1670, Francesc Bou d'Ullastret, 1670, Francesc Estanyol de Monells, 1671, Joan Fàbrega de Monells, familiar del Sant Ofici, 1668, Francesc Metge i Real de Torroella de Montgrí, 1679, Felicià Nogué de Segueró, 1674, Josep Pagès d'Ultramort, 1699, i Martí Rich de Jafre, 1699.

Els cavallers del comte d'Empúries i del vescomte de Rocabertí i comte de Peralada

Pere Ignasi Ferrer, "novell cavaller", el considera el 1628 Jeroni Pujades (1976: 141), governador del comtat d'Empúries. Els comtes d'Empúries tenen la regalia de nomenar cavallers (Antonio Sánchez, 1988: 21; 1993: 124). Privilegi que també tenen els vescomtes de Rocabertí i, des de 1599, comtes de Peralada.¹⁰ En el cas de Pere Ignasi Ferrer, també pagès i senyor útil de mas, la condició de cavaller i, sobretot, el nomenament de governador triennal del comtat d'Empúries l'enfrontarà amb un dels síndics de Fortià, Antoni Llach, que maldarà per la lluita del comtat. Si fem cas de Jeroni Pujades la rivalitat entre els dos venia de lluny. Tenien la mateixa condició inicial, els diferenciava el paper que tenien: un, al capdavant de la comunitat, l'altre, al costat del baró.

LA MOBILITAT HORIZONTAL

En aquesta condició considerem la millora en l'estatus dels senyors útils i propietaris de mas. És un element que els porta a diferenciar-se, ni que sigui per un curt període de temps, del conjunt de la comunitat, d'una banda, i també

10. Sobre el dret d'armar cavallers dels vescomtes de Rocabertí, que els juristes anomenen "*potestas nobilitandi*", Joseph DROMENDRARI, *Árbol genealógico de la casa de los viscondes de Rocaberti, por la gracia de Dios, condes de Peralada, marqués de Anglesola, su origen, sucesión, derechos y matrimonios reales ...*, Gènova, 1676, p. 211-212, i nomenament de cavallers el 1610, 1618 i 1639, p. 306 i 309.

del grup social dels senyors útils de mas. Són elements reconeguts externament. Deixem de banda, expressament, un marcador objectiu: l'augment de la superfície patrimonial que, alhora, feia que en el moment d'establir les talles en què era classificada la comunitat, fossin englobats en les primeres talles del lloc, a la qual s'associava els que disposaven de més patrimoni.

La trajectòria de Pere Martí, un cas de mobilitat horitzontal a partir de la lectura del seu dietari (1643-1654)

Pere Martí forma part del primer tall o tall major, que correspon als masos, de la baronia de la Pera, on se situa Cassà de Pelràs, de cinc que n'hi havia, en què eren taxats els masos i les cases durant els anys centrals del segle XVII. Fa notar que és el cinquè Pere Martí al davant del mas, i en aquests deu anys compra un altre mas per execució de cort. En el seu dietari¹¹ hem comptat 1056 assentaments, majoritàriament, escrits per a tenir-ne memòria: compravendes de grans, de bestiar, entrades i sortides de mossos, etc., entre el 15 de novembre de 1643, quan escriu el primer assentament, el seu casament, amb Maria Barrull, filla de Miquel Barrull, mort en aquell moment, i de Margarida Estanyol, de Santa Margarida de Palafrugell, que li aporta un dot de set-centes lliures, i el gener de 1654. Anota allò que creu d'interès, per a ell, per a la família. I obvia qualsevol referència a fets externs a la comunitat.

Entre les anotacions que volem ressaltar, n'hi ha unes que denoten el lloc de preeminència dins la comunitat. En un llibre personal s'anota allò que l'autor, l'escrivà-pagès, creu que pot ser significatiu o d'interès, per a ell, per l'immediat, però també pels seus hereus. Així hem d'entendre, al costat dels comptes, l'anotació del gener de 1652, quan escriu: "la dalt dita memòria fas per los qui vindran, que sàpian las lluisions de aquestos sensals, y que antas de manllevar sensals que pàrian avant lo que faran, que són de bon posar a casa y de mol mal traure quant y són". Un clàssic en els llibres de família.

Aquesta vegada ens interessa analitzar quins són els assentaments que hi fa en relació amb l'estatus de propietari de mas. El primer és un assentament del nomenament de síndic per comprar blat per al poble: "vuy als 2 de abril del any 1644 só anat, juntament ab lo senyor rector de Cassà, a la vila de Palamós per comprà blat per la parròchia de Cassà, jo com alegit síndic de dit loch". El 9 d'abril de 1645, deixa constància dels comptes de la batllia de la Pera, "y asò fas per memòria jo, Pera Martí, de Cassà de Pelràs, de la batllia de la Pera, y dita rabuda y difinició la àn sotaescrita los jurats de dita batllia", moment en què deixa l'ofici de batlle. Pocs dies més tard, el 26 d'abril de 1645, adquireix la condició de

11. ACBE. Fons patrimonials. Fons Martí de Cassà de Pelràs. Llibre de comptes (1643-1653). La transcripció d'aquest llibre a Pere Gifre, 2009: 905-1102.

familiar del Sant Ofici, juntament amb Pere Barrull de Palafrugell, el seu oncle, i s'acompanya de la presència del notari de la Bisbal. També té presència a la parròquia: el 15 de novembre de 1645, accepta els comptes del bací de la Candela i, el 26 d'agost de 1646, és nomenat obrer per un període de tres anys. Cada any, el dia d'any nou, es fa nomenament dels jurats i consellers de la batllia de la Pera, en la qual s'inclou Cassà de Pelràs, serà jurat el 1646, i quan surt, el 6 de gener de 1647, és proposat per la terna de batlle "no ab gust meu m'i àn posat, y asò fas per memòria"; serà nomenat conseller el 1647 i ho tornarà a ser el 1652.

A la batllia de la Pera, i a Cassà de Pelràs, hi havia altres pagesos de mas, propietaris com Pere Martí. Cap, però, en aquests deu anys, no serà batlle, jurat, conseller i familiar del Sant Ofici, a més d'obrer i baciner de la Candela a la parroquial de Cassà de Pelràs. És el mas, el patrimoni, i que sabia llegir i escriure i comptar: l'alfabetització és un dels canals de la mobilitat, allò que feia que els seus convilatans el comissionessin per anar a comprar blat, juntament amb el rector. Perquè estava avesat als comptes i al comerç. A més de la consideració que li tenia la comunitat, el notari de la Bisbal l'acompanya a Girona per donar fe de la família i del patrimoni en el moment de sol·licitar el privilegi de familiar del Sant Ofici. No deixa de ser senyor útil i propietari del mas Martí, si bé amplia el patrimoni, sobretot: es troba un escaló per sobre dels altres senyors útils i propietaris de Cassà de Pelràs i de la baronia de la Pera.

Els familiars del Sant Ofici

Tot i que els familiars del Sant Ofici van continuar anomenant-se en primer lloc per la seva condició social o professional, el gaudi d'un seguit de privilegis (bàsicament el fur jurisdiccional en causes criminals i civils, en cas de ser demandats, l'exempció d'allotjaments de tropes, l'ús d'armes o el lloc preferencial a l'església) els allunyen del conjunt de la comunitat pagesa (Gonzalo Cerrillo, 2000). Així, trobem que Joan Noalguer Balle és pagès de la Bisbal i familiar del Sant Ofici el 1630;¹² Joan Renau Bordas, pagès habitant a l'Armentera, és familiar del Sant Ofici el 1654;¹³ talment com són familiars del Sant Ofici Antoni Casamort, pagès de Navata, el 1670;¹⁴ o Salvi Riembau, pagès de la Vall d'Aro, el 1673;¹⁵ o Miquel Pagès, pagès d'Arenys, ho és, i així queda disposat en diferents actes de 1675, 1685 o 1688.¹⁶ En tots els casos són, primer de tot, pagesos de mas, i continuen sent-ho, i familiars del Sant Ofici.

12. AHG. La Bisbal. Llibres de cúria. Núm. 1944.

13. ACAE. Família Gorgot de Figueres. Capsa 18.

14. ADG. Processos moderns. Núm. 5495.

15. ADG. Processos moderns. Núm. 5555.

16. ACAE. Família Pagès d'Arenys d'Empordà. Núms: 205, 25 i 30.

També és cert, que ser familiar del Sant Ofici podia ser el primer esglaó per esdevenir ciutadà honrat, com passa, per exemple, en la família Fàbrega de Monells, una branca que s'hi estableix procedent de Terrades entorn de 1585, previ pas per Fontcoberta, i que desenvolupen l'ofici de ferrer, prosperaran, i Joan Fàbrega, agricultor, veí de Monells, serà nomenat familiar del Sant Ofici el 1636, i el 9 de març de 1670, un altre Joan Fàbrega és qualificat de magnífic en obtenir el privilegi de ciutadà honrat de Barcelona (Josep M. Puig Salellas, 1996: 187-191).

Els batlles: entre el senyor i la comunitat?

Pere Benito (2012) planteja l'existència d'un grup social pagès que s'allunya del comú de la pagesia en els segles XII, XIII i XIV: els batlles, dels quals, diferencia els batlles naturals, dels batlles de sac. Però destaca, sobretot, la continuïtat de l'ofici de batlle en famílies que, d'aquesta manera, prosperen en la seva situació material. Allò que marca la diferència és la percepció d'una part de les rendes, tant el batlle natural, com el batlle de sac, situada entorn del redelme, una desena part del recol·lectat en nom del senyor, altres vegades una onzena, en el cas del braçatge. I destaca, pel cas de Cadaqués (Josep Rahola, 1978), el manteniment de la detenció de la batllia de Cadaqués, tinguda pels comtes d'Empúries, en la família Sala-Salceda, des de 1193, amb confirmacions el 1223 i 1252, per passar a la família Reixach, que la detindria en els segles XIV i XV. Remarca, sobretot, la continuïtat de la batllia en la mateixa família.¹⁷

Sens dubte, estar en possessió de l'ofici de batlle suposa una millora en l'estatus de la pagesia que el detenia. L'enorme disgregació del domini directe fa impossible saber quins eren els batlles de sac per a cada senyor i cada parròquia. El que sembla evident és que en els segles XVI i XVII, la figura del batlle de sac coexisteix amb l'arrendament de drets, prèvia subhasta i concedits per períodes triennals al major postor.¹⁸ Companyies arrendatàries que poden valer-se del coneixement del batlle de sac, però que sovint organitzen la recaptació a partir dels llevadors de censos i l'acolliment de veïns del lloc que són els que porten a terme la recaptació de la renda. I, també, cal plantejar si el batlle de sac, en les petites parròquies o dominis directes, a l'hora de perseguir el frau, no s'acosta més als interessos de la comunitat o als del baró (Joan Antoni Padrós, 2022: 208-209).

17. *"La tenure perpétuelle des baylies était donc le piller sur lequel les familles de bayles ont fondée leur pouvoir et on put développer des stratégies d'accroissement des fortunes sur la longue durée. Ni les pratiques créditrices, ni l'accumulation foncière, ni les pratiques matrimoniales n'auraient été possibles si la détention des baylies avait été temporaire ou tout au plus viagère".*

18. En alguns casos, com trobem el 1622 per la Bisbal, quan la mensa episcopal i la Pabordia arrenden la batllia de sac a Rafel Perejoan i a Paulí Matalí (ADG. Mitra. Calaix 17, núm. 185).

La família Pasqual i la batllia de sac del priorat de Lladó

Un cas emblemàtic, però, de família que ostenta la batllia de sac és la família Pasqual de Lladó, que l'obté del priorat. Així trobem que el prior de Lladó estableix a Pere Pasqual la batllia de sac, l'1 de maig de 1459, amb una entrada de 5 sous i un cens per Nadal també de 5 sous; que ratifica en el precari o nou establiment el priorat de Lladó el 15 de desembre de 1555, amb aquests termes:

“Ítem, lo batlliu de tots rèddits de censos, drets y tascas que lo dit prior reb en dit terme y parròquia de Lladó, per la colecta dels rèddits de dita ballia té lo dit Pasqual la retrodecima y per altre part lo salari de los tersos, lluïsmes y foriscapis y demás drets, aixís com consta al acte de dita ballia”.¹⁹

Parem-nos un moment en què el batlliu de sac suposa “redelme” dels fruits i “salari” dels terços lluïsmes i foriscapis. Unes informacions de la mitra de Girona, de 1618, entorn del batlliu de sac, ens remeten als Costums de Girona i al que era la pràctica de la diòcesi en les coses relatives al domini directe i alodial, en què es diu que l'habitual és “*stabilire et creare bajulos naturales et perpetuos, vulgo dictis balles de sach*”, i perceben tres sous i quatre diners per lliura o dos diners per sou del dret dit “los parells”²⁰ pel cobrament de terços, lluïsmes i foriscapis.²¹

Per altra banda, el 16 de gener de 1573, Antoni Pasqual, “*agricole dicti loci de Latone, tan quam baiulo de sach decime dicte loci de Latone*”, paga a Benet Milà, prevere i rector de Sant Mateu de Vilademires, obtentor dels beneficis del diaconil i de Santa Bàrbara de Lladó, la part corresponent del delme.²²

I, encara, el 10 de novembre de 1678, trobem una sentència, a la cúria de Besalú, dictada per Jaume Frich, instada per Sebastià Noguier i Pasqual i la seva muller Magdalena Pasqual, en la qual és reafirmada en el cobrament dels drets de la batllia de sac del prior de Lladó.²³

19. Segons que figura regestat en el llibre mestre, iniciat el 1847 per Joan Pasqual i Callabot, ACAE. Pasqual de Lladó. 1036, f. 40r.

20. És el que disposen els Costums de Girona: “*Et dicitur ius baiulivi los parells, hoc est quia baiulus exigit duos denarios pro solido quantitatis foriscapii quod dominus habuerit*”, J.M. PONS, 1988: 316. I això és el que disposa que percebi l'abat de Camprodon quan estableix el batlliu de sac de Romanyà a Pere Faras el 1384 i que coneixem per un trasllat de 1558: dos diners per sou (ACAE. Faras de Romanyà. 313).

21. ADG. Mitra. Calaix 11, núm. 93.

22. ACAE. Pasqual de Lladó. 334.

23. “... el jutge sentència y mana que la dita Magdalena Pasqual y Noguier, ja viuda del dit Sebastià Noguier y Pasqual, sia mantinguda en los drets de la batllia de sach del prior de Lladó, podent cobrar retrodecima de tots los foriscapis en las alienacions de fincas que són en domini directa de dit prior sitas en la parròquia de Lladó y mana als dits Parrots, Torras y Casamor que no la estórbien, ni impadescan al goce de dit dret” (ACAE. Pasqual de Lladó. 1036, f. 59r). Cal remarcar el “goce de dit dret”.

Els batlles jurisdiccionals

Per altra banda, els batlles jurisdiccionals representen l'exercici de la justícia senyorial. El mer imperi o alta justícia el veiem aplicar en el comtat d'Empúries en temps de Jeroni Pujades (Josep Capdeferro, 2017: 43-56) o en temps de Carles II al vescomtat de Rocabertí, amb greus mancances en la seva aplicació, quan deixaren de perseguir-se no pocs delictes criminals, entre els quals vint-i-dos homicidis entre 1670 i 1680 (Henry Kamen, 1981: 312; Pere Gifre, 2011: 114-119). L'habitual és que els batlles jurisdiccionals estiguin en disposició d'aplicar el mixt imperi o baixa justícia i la jurisdicció mínima, simple o civilíssima, que facultava per posar bans i multes fins a cinc sous. Els batlles supervisen la convocatòria i la reunió del consell general de la universitat. Durant els segles XVI i XVII, amb ritmes diferents, segons les relacions establertes entre la universitat i el senyor jurisdiccional, les universitats demanen i obtenen el privilegi de presentació de terna de batlle, d'un batlle triennal, que haurà de purgar taula en acabar el trienni.

Batlles proposats per la universitat al comtat d'Empúries, 1660			
Universitat	Data del privilegi	Proposta per a batlle	Durada de la batllia
Cadaqués	06/04/1602	Duena	Un any
Castelló	12/12/1602	Terna	Tres anys
Empúries	20/07/1541 04/08/1602	Terna	
Fortià	29/04/1506	Duena	Dos anys
Garriguella	1464	Terna	
Sant Climent Sescebes	05/04/1601	Terna	Un any
Sant Pere Pescador	11/05/1486	Duena	
Torroella de Fluvià	10/01/1602	Terna	Tres anys
Viladamat	26/02/1601		Tres anys

Font: AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 11.129.

Certament, el batlle continua sent un intermediari entre el baró i la comunitat, però no hi ha aquella continuïtat familiar que Pere Benito veia per Cadaqués, amb l'excepció, és clar, dels batlles naturals, com els Moragas de Navata ("*Joannes Moragas agricola et baiulus naturalis castri et baronie de Navata*", és anonemant Joan Moragas, el 1591).²⁴ I la família continuarà ostentant-lo encara en l'enquesta al vescomtat de Rocabertí de 1680. O, en el que pot suposar una successió en

24. Joan Moragas, hereu, participa en la contractació matrimonial de la seva germana, la qual és dotada amb 220 lliures, per casar-se amb Antoni Janoer, pagès de l'Armentera, el 7 de setembre de 1591 (ACAE. Família Genover. 73).

la batllia, quan, el 29 de febrer de 1554, Gabriel Sampsó, procurador general del bisbe Joan de Margarit, davant la indisposició per edat de Miquel Guerau de Miquelet, batlle de la cúria i parròquies de Parlavà i Ultramort, el substitueix pel seu fill Pere Benet Miquelet, per a regir la jurisdicció civil i criminal del lloc.²⁵ En tot cas, la continuïtat es podia donar en les poblacions que, com passava en el comtat d'Empúries, encara el 1660, el nomenament de batlle era competència del baró, el comte d'Empúries, com a Espolla, quan es diu: *"no tiene privilegio de hazer terna, sinó que está el nombramiento a voluntad de su excelencia"*, fet que també passava als següents llocs: el Far, Marzà, Pedret i la Serra que junts formaven el terme, Sant Miquel de Fluvià, Sant Tomàs de Fluvià, Rabós, on afegia l'assessor: *"su excelencia nombra el más a propósito y por el tiempo de su voluntad"*, Valveralla, Ventalló, Vilajuïga i Vila-sacra.²⁶

Els síndics

Els consells generals de les universitats en els nuclis de població més petits, o els consells estrets, en les més poblades, nomenen síndics a fi de portar a terme gestions a l'exterior de la comunitat. Sovint, aquestes assemblees de veïns els atorguen plens poders, i, en el cas de la creació de censals, se'n fan responsables els assistents al consell o assemblea i també els seus successors. En casos d'enfrontament amb el baró del lloc, aquests síndics faran d'intermediaris entre els agents del baró i la comunitat. I quan hi hagi plets a l'Audiència, seran comissionats per anar a Barcelona. És evident que aquest encàrrec només podien dur-lo a terme aquells que tenien disponibilitat per absentar-se de la direcció de la seva explotació. Però, alhora, havien de complir altres requisits, i havien de ser coneixedors de la pràctica institucional de la comunitat. Autonomia econòmica, en primer lloc, tot i que serien compensats en forma de pagament de dietes, però, sobretot, havien de tenir el coneixement suficient, per l'experiència, i per l'aprenentatge, havien de saber de lletra. Aquests dos condicionants limitaven els possibles candidats, que inevitablement requereien sobre els senyors útils i propietaris de masos.

La representació de la comunitat en el desenllaç del plet de reversió a la corona del comtat d'Empúries (1628-1632)

El desenllaç del plet per la lluita de la jurisdicció baronial que es portava al comtat d'Empúries es va accelerar una vegada Castelló, el 27 d'octubre de 1628, signés

25. ADG. Mitra. Calaix 18, núm. 7.

26. AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 11.129.

una concòrdia i renunciés al plet,²⁷ Empúries continuà el 13 de novembre de 1628,²⁸ i Cadaqués renuncià el 15 de novembre de 1628, ratificat pel consell general el 6 de febrer de 1629.²⁹ Unes quantes poblacions, però, van voler mantenir el plet i sol·licitaren, per la mà dels seus advocats, Boix i Fontanella, que el Consell de Cent es posés del seu costat. No ho aconseguiren.³⁰ Al marge del procés, els oficials del comte d'Empúries pressionaren sobre els líders de les universitats que mantenien el plet. Aquests denunciaren tota mena de coaccions de què havien estat objecte: Pere Verdalet, síndic de Montiró,³¹ Antoni Llach de Fortianell³² (amb Serra d'Empúries són considerats "caps d'estes inquietuts"), Batlle i Trobat de Garriguella, als quals, quan foren a Barcelona, els segrestaran el blat que tenien; a Bartomeu Sopa de Torroella de Fluvià el penyoraren per no res, a Pere Cros, cònsol de Sant Pere Pescador, el penyoraren per no anar a una mostra d'armes, quan era també a Barcelona.³³ Una quadrilla de fadrins de Berga atemoria Pere Casademunt de Garriguella i també al batlle de Garriguella. Els oficials també capturaren Miquel Saurina, un altre dels síndics a Barcelona.³⁴ És evident que els advocats del comtat van contrarestar aquesta petició, considerada calumniosa, amb un llarg memorial, on contradiuen punt per punt el defensat pels síndics del comtat.³⁵ Així, consideren i qualifiquen els síndics, als quals han pres grans de casa seva, per ser agabelladors, raó per la qual havien imposat la prohibició de la treta de grans:

27. La concòrdia a AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 10.370; la versió jurídica, a Jeroni PUJADES, 176: 157-160.

28. AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 9896.

29. Cadaqués renuncia "moguda del que la vila de Castelló havia fet de renunciar al plet de reducció a la Corona", i alguna cosa més. La renúncia a AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 10.661.

30. La resposta del Consell de Cent, assessorat pels juristes, i pressionat pels advocats del duc, és taxativa: "Del sobredit consta ab tota evidència que per ningun camí té interès algú la ciutat de Barcelona en què lo comtat de Empúrias sie reduit a la corona real ..., és molt convenient done repulsa als syndichs de ditas pocas universitats del comtat de Empúrias que tant voluntàriament y contra justícia ... volen sustentar la lite y causa contra lo dit excel·lentíssim duch de Cardona, llur senyor natural", AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 10.242, f. 30-31.

31. Jeroni PUJADES, 1976: 141, 163, 194, el fa síndic d'Empúries. En la transcripció a vegades s'escriu Verdalet, altres, Verdolet. El cert és que Pere Verdalet, en una relació de 1617, té la casa principal a Palauborrell, i té casa a Montiró i a Vilanera, Els Recs i a Empúries, a la batllia d'Empúries, i una altra casa a Pelacalç (AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 9065).

32. El 1617, figura amb la casa més important de Fortianell, i amb dues cases més o molins (AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 9065).

33. L'advocat Jeroni Pujades, que ho era del duc de Cardona i comte d'Empúries, relaciona els següents noms: "... lo Verdalet, Anthoni Llach de Fortianell; Pero Barrera del Coll, cònsol de Sant Pere; Anthoni Balle y Trobat, de Garriguella, y T. Hosten, de Torroella de Fluvià; Miquel Saurina, de Ventalló, y alguns altres de menor nom. Lo Perramon de Ventalló, ..., que no volgué contribuir en res". En el que cita els de "major" nom, eren els de més consideració (Jeroni PUJADES, 1976: 164).

34. És una petició dels síndics d'algunes universitats del comtat d'Empúries, presentada pels advocats Boix i Fontanella, al virrei, el dia 1 de juny de 1629 (AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 10237).

35. AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 10238, sense paginar.

“los principals qui cridan són los richs, qui estaven en consuetut de agabellar blats comprant-los en poch preu dels pobres en lo temps de la cullita y embarcant-los després, y venent-los ab preu excessiu a francesos y altres fora del regne”.

El benefici de la treta de grans, en una defensa dels pobres per parts dels oficials del comtat, és la versió donada.

Sobre la quadrilla dels homes de Berga, armats de pedrenyals, els advocats del comtat, els justifiquen per evitar aldarulls entre els veïns de les universitats que insisteixen en el plet de reversió a la corona. El raonament és que se'ls va cridar per evitar mals majors. És més, consideren que els síndics van aquadrillats:

“és públich y notori que estos tals, ço és, Llach, Batlle, Casademunt y altres de sa opinió estan coadunats y acostuman de anar aquadrillats, de tal manera que venint dit Llach y Batlle de Gerona, venien aquadrillats ab setze o 18 hòmens, y en altres ocasions són estats vistos axí junts, sis, vuyt, deu, de manera que si no fos estat estas diligències que han posades los officials y ministres de justícia, és ben cert que lo comtat de Empúries estaria ple de quadrilles, de bàndols y dissensions entre sí, uns particulars ab altres y los de uns pobles ab los dels altres, per ésser gran lo odi que tenen los de la vila de Castelló y altres viles y llochs que no instan la reducció als d'estos sis llochs que la demanan”.

El plet de reversió a la corona tenia els dies comptats quan Castelló, Cadaqués i Empúries havien desistit. Poc temps faltará perquè Sant Pere Pescador faci el mateix. No podem deixar de banda, però, un element significatiu, el síndic Verdalet va ser assassinat a Barcelona el 12 de març de 1629 (Jeroni Pujades, 1976: 165, 194).

Uns altres representants, “Esteve Canut, cònsol, mossèn Joan Texidor y Joan Clapés, syndichs, actors y procuradors de dita universitat y singulars de dita vila de Sant Pere Pescador” acabaran per arribar a una concòrdia amb el duc de Cardona, no serà, però, fins 1632,³⁶ a canvi de mantenir els privilegis atorgats pels seus predecessors, de la primera a la darrera lletra, i de nous, com, per exemple, el de poder tenir dos síndics permanents i que gaudissin d'immunitat:

“Ítem, que sie de son servey concedir a dita universitat poder y facultat bastant de fer constituir, crear y tenir de ordinari dos syndichs perpètuos per a tractar o portar, instar y defensar todas las causas y negocios de dita universitat,

36. Concòrdia entre Caterina Fernández de Còrdova y de Figueroa, duquesa de Cardona i de Sogorb, procuradora d'Enric d'Aragó, Cardona i Còrdova, duc de Cardona i Sogorb, comte d'Empúries, i el cònsol i síndics de Sant Pere Pescador, per la qual s'acorda acabar el plet i es concedeixen privilegis a la universitat de Sant Pere Pescador: 11/04/1631 (AMCE. Fons ADM, comtat d'Empúries, doc. 10.637. Trasllat a AHG. Notaria de Castelló: 1562, f. 184r-192v).

presentes y esdevenidores, los quals, de uns a altres, tingan poder de substituir o anomenar altres dos en lloch llur, y que per mort dels primers constituïts, ni per mort dels singulars qui-ls hauran substituït, no sien los substituïts o per ells nomenats haguts per revocats, hans bé lo poder passe de uns a altres perpètuament. Puga, emperò dita universitat revocar-los si aparexarà convenir y crear-ne altres dos de nou en lloch dels revocats en tot temps, y que ningun de dits síndich o síndichs pugue ésser pres per ningun delict o crim que primer no sie provat ab dos testimonis y ab provisió de jutge durant dit syndicat. Plau a sa excel·lència que dita universitat puga fer los syndichs que li aparega ab poder de substituir".³⁷

El privilegi dels síndics permanents suposa no haver d'esperar la supervisió del batlle per la convocatòria de l'assemblea general que l'hauria d'elegir, i la seguretat de no veure's sotmesos a l'arbitrarietat dels oficials comtals. Amb aquest privilegi, la universitat de Sant Pere Pescador assegurava els seus síndics, els protegia.

Magí Salellas, pagès, síndic de Cruïlles a la Cort general de 1705-1706

Hi ha alguns síndics pagesos a les dues corts generals convocades per Felip V i per l'arxiduc Carles. A la Cort general de 1701-1702, n'hi ha sis, d'un total de 54 síndics del braç reial. Per Torroella de Montgrí, hi assisteix Josep Mir i Senan, pagès. L'habitual era que les viles hi enviessin notaris (així és com actuen Pals o Figueres), doctors en drets o ciutadans honrats (Torroella de Montgrí). A la cort de 1705-1706, a Cruïlles, hi envien Magí Salellas, pagès. També ho fan Sant Feliu de Pallerols i la vall d'Hostoles, Ripoll o Cambrils i així fins a dotze síndics són pagesos d'un total de 47 síndics presents en el braç reial i que figuren com a signants de les constitucions (Joaquim Verde, 2021: 587-588, 630-633).³⁸

Magí Salellas era hereu del mas Salellas, amb terres situades entre Cruïlles i Sant Sadurní, que havia casat amb Maria Fàbrega de Monells, la família de la qual, com ja hem vist, gaudia del privilegi de ciutadà honrat de Barcelona des de 1668, i que dotà les filles amb sis-centes lliures el 1712, el 1718 i el 1734, i l'hereu Jaume es casà el 1717 amb Anna Maria Ros de les Olives, que aportà un dot de mil cent vint lliures. És a dir, casà les filles per sota de l'estatus familiar i patrimonial fet que permetria negociar un bon dot per a l'hereu. El biògraf de la família, el notari Puig Salellas, apunta una activitat important: disposava de diners per invertir a

37. AHG. Notaria de Castelló: 1562, f. 187r i v.

38. Joaquim Verde constata la presència de pagesos a la darrera cort: "una de les grans sorpreses de la nostra recerca ha estat que, havent documentat els estaments i professions de tots els síndics del braç reial de 1705-06, més d'una quarta part fossin pagesos. Segurament la gran majoria "grassos" o enriquits, però, al cap i a la fi, home comú rural" (Joaquim Verde, 2021: 1249). I més que n'hi havia si analitzéssim amb detall els ciutadans honrats del braç reial.

censal, compta setanta-una operacions de cessió de diners a censal entre 1681 i 1743, amb un capital de 5.204 lliures. Es tracta de petites quantitats, deixades majoritàriament a pagesos de la contrada. Però el que és més significatiu és que va travessar un període d'enormes dificultats amb liquiditat i solidesa patrimonial. El seu biògraf, però, no ens diu res que fos síndic a la Cort general de l'Arxiduc, senyal que no va deixar rastre documental a l'arxiu familiar (Josep M. Puig Salellas, 1996).

La notorietat de portes endins: el privilegi d'oratori

Alguns senyors útils i propietaris de masos, que invoquen la distància a l'església parroquial, com a causa principal, obtenen del bisbe el dret a tenir un oratori particular. Era clarament un fet diferencial. Pocs n'hi havia que en tinguessin en els segles *xvi* i *xvii*. Però n'hi havia. A partir de 1620, tindran llicència d'oratori les cases Llach de Fortianell (1620), Avinyó de Vilatenim (1628), Batlle i Rissec d'Avinyonet (1641). Entrat el segle *xviii*, se'n concediran més, i no necessàriament per la distància a la parroquial, sinó per no assistir-hi. I per aquesta raó podien disposar fins de prevere, el qual, a més d'oficiar la missa, i ensenyar la doctrina als components de la casa, podia fer funcions d'administrador en casos de necessitat.³⁹

La notorietat pública: presència i preeminència a l'església parroquial

L'església parroquial era el teatre de la representació social (Joaquim M. Puigvert, 2000: 145-148). Hi havia un protocol establert, creat i acceptat per la comunitat de veïns en connivència amb el rector, en què s'establia el lloc que ocupava cada família. Disposar de banc havia de ser el resultat de la llicència episcopal. A banda del lloc, també s'establia el dret de precedència en l'ofertori o l'adoració. En primer lloc, els obrers (Joaquim M. Puigvert, 2000: 165), els cònsols i jurats i els privilegiats. La precedència i el dret a la precedència en una societat que tenia clares les jerarquies era respectat. I quan no, els enfrontaments podien ser de gran magnitud, talment han quedat registrats a la cúria diocesana, com trobem el 1618 a Ruplà o el 1624 i 1626 a Jafre (Pere Gifre, 2012: 501-505). Parem-nos en el cas de Jafre, on hi ha disputes per la precedència a l'hora d'ofertir entre les dones de la casa Seguer i la casa Rich de Jafre. Davant la situació provocada, i amb testimonis de diversos capellans i preveres de Jafre, o que hi havia oficiat, o que n'erén fills, sense que s'establís raonablement una evidència, el bisbe acaba per decretar, el gener de 1626, que cap de les dones de les dues cases passi a ofertir que abans

39. La família Puig de Vilaür en farà construir un el 1760, amb un cost de 232 lliures 3 sous i 6 diners i tindrà un prevere aconducat (ADG. Arxius incorporats. Puig de Vilaür. Llibre de notes, amb el títol *En aquest llibre contindran algunas notas recopiladas del regimen de Miquel Puig y Padrola, ...*, f. 95r).

no ho hagin fet altres, amb pena de cinquanta ducats d'or. Eren cases de senyors útils i propietaris de mas, les més importants del lloc, cap, però, no podia aportar títol de privilegi per imposar-se a l'altra. El 22 de maig, tornarà a publicar-se una nova crida episcopal, havent succeït que primer passà a oferir Antoni Saguer, en tant que obrer el present any, i que pretenia que després d'ell passessin les dones de casa seva. La crida del bisbe, en paraules del fiscal, es feia per evitar "que las parts no vingan a las armas, lo que evidentment se pot tembre estan los ànimos irritats".

Tenir banc, i poder cisellar-hi l'escut de la casa, i tenir dret de sepultura a l'església parroquial eren dos elements diferencials: perquè no eren generalitzables, però sí que eren transmissibles, de manera que es convertien en signes distintius de les cases i masos. La casa Saguer de Jafre obtenia la llicència de banc a la parroquial el 4 de juny de 1723, la Rich de Jafre obtenia llicència de tenir banc a la capella del Sant Crist el 16 de setembre de 1726. Sembla que es pot deduir que existia una certa rivalitat entre les cases. I això que alguns pagesos de Jafre, entre els quals Jeroni Rich, s'havien adreçat al fiscal dient que "en dita parròquia, fins ara, tots siam estat iguals"; mentre, en resposta, Antoni Saguer continuava amb l'argument, si bé el generalitzava, "en la isglésia parrochial de Jafra, y en las capelles que són dins dita parròchia, han offerit, so és, los propietarios los primeros que los altras pagesos de dita parròchia, y las mullers de aquells també primeres que las altras donas".⁴⁰

Finalment, i no de menor importància, eren les misses deixades pel testador per a la salvació de les ànimes. Deixar cent o més misses implicava una caritat que establia, una altra vegada, jerarquies socials. Calia disposar del capital, perquè fossin dites les misses. Sobretot, allò que era tant o més important, és que en la disposició del nombre de les misses s'establia una manifestació setmanal del poder dels difunts, i, per tant, de les famílies, en la mesura que les misses eren anunciades a corn d'altar per al coneixement de tots els veïns.

Un cas particular, Bartomeu Compte i la construcció de la capella de la Marededeu de Creixell (1647-1648)

Si bé sabem de l'interès de Francesc Brascó per reedificar la capella de Sant Genís de Vilamorell, el 1641, no sabem que es concretés.⁴¹ En canvi, sabem amb certesa, que a Creixell, Bartomeu Compte, demanà, l'11 d'abril de 1641, i feu pagar la construcció d'una capella, en terres pròpies, davant per davant de casa seva, per a la qual es valgué de les restes d'una antiga capella, destruïda, que existia a

40. ADG. Processos moderns. Núm: 2930.

41. ADG. Processos moderns. Núm: 5165. Alguna cosa devia tenir a veure que no es construís la protesta formulada pels cònsols de la universitat de Borrassà (AHG. Not. Siurana, 22: 30 de juny de 1641).

tocar la ribera ("la qual està en hun lloch desert, dirruïda y en imminent perill de anar-se'n dins huna riera passa sota dita capella").⁴² Comptava amb l'antuència del governador de la baronia de Pontós, i dels còsols de Borrassà i del domer. La llicència trigà a arribar, finalment, el vicari general, la concedí el 22 d'abril de 1647:

"concedim y donam llicència a Barthomeu Compte, pagès del veynat de Crexell, de dita paròchia de Borrassà, per a que puga erigir una capella nova en lo dit veynat, sots invocació de Nostra Senyora, y per dit effecte valer-se de les pedres y demás pertrets que y ha en la capella vella, sots la matexa invocació, la qual està ja molt dirruïda, y en part deserta, y molt apartada de las casas de dit veynat".

La construcció es devia fer amb certa rapidesa, "la qual [però] no és stada beneyda, ni en aquella se ha dita missa y en aquella dit Compta ha feta fer una campana, la qual tampoch no és estada, ni és, beneyda, y ha dotada aquella de ornemens decens", i el vicari general ordenava al sagristà de Borrassà, el 24 de novembre de 1648, que

"en nom nostre visiteu dita capella y si trobase aquella bé y decentment ornada aquella y dita campana, ab aygua per dit effecte beneydora, ab las seremònias acostumadas beneyau y dita capella beneyda a vós y a qualsevol prevera secular o regular que en aquella y sobra lo altar en aquella fundat, posada en aquella una ara consecrada, pugau y pугan dir missas ab lo honor y raverència que-s deu".

El 19 de març de 1651, Bartomeu Compte atorgava testament, i per a la realització de les seves disposicions nomenava tres marmessors: el sagristà de Borrassà, el seu sogre, Nicolau Gelabert, botiguer de Sant Llorenç de la Muga, i la seva muller Montserrat, i establia una clàusula que assegurava el manteniment de la capella després de la seva mort:

"Ítem, vull y man que mon hereter qualsevol sia, haia y dega mantenir y conservar la capella de nostra senyora de Craxell, la qual jo he feta fer en lo mateix modo y la mantinch y conservo ab los vestiments y demás cosas necessàries, y si és cas dit mon hereter no·u volgués fer, do plen poder als preveres y obrers de la isglésia de Borrassà que·u pугan fer fer de mantenir-la, com jo fins assí he fet de mos béns, obligant·hi especialment lo molí, rech, bassa, molas, rodets y resclosa, y demás arreus de dit molí".⁴³

42. Totes les referències són a un plec de documents, enquadernats, a ACAE. Fages. 335. F. 69, un llibre d'Actes de casa del Dr. Andreu Comta de Creixell, que a l'interior, a mena d'explicació es diu: *En est llibre estan continuats diferents actes que fan per ma casa, continuats per son ordre, segons que en lo índex se trobaran continuats per mi lo Dr. Andreu Comta, vuy a 18 de març de 1677.* Aquest documents figuren sota l'epígraf: *Llicència per fer la capella de Nostra Senyora de Crexell a favor de Bartomeu Comta Fol. 69.*

43. ACAE. Fages. 335. F. 53v.

Bartomeu Compte continuava sent pagès, si bé un pagès de mas que havia ampliat el patrimoni,⁴⁴ i que amb aquesta acció assegurava tenir un lloc prestigiós dins la comunitat. La capella no era particular, la capella era reedificada a despesa seva i en terrenys de la seva propietat. I d'això en deixava constància, anys més tard, el seu hereu.⁴⁵

La política matrimonial: el dot, un indicador d'estatus

La dotació d'hereus i pubilles, així com la llegítima pagada als fills cabalers denota la situació econòmica, i per tant social, que té un patrimoni (Rosa Congost, 1990, 2010). Que serà tant o més ajustat a les seves possibilitats reals si és que no vol posar en perill el devenir patrimonial. En aquesta lògica, fa temps que sabem que l'objectiu de tot hereu és rebre un dot d'acord amb l'estatus de la casa, i, alhora, pagar les llegítimes tot casant els cabalers i cabaleres amb altres cases, sovint, d'un nivell d'estatus lleugerament inferior. I, si és el cas, establir mecanismes per reduir la sortida de cabals, des de la solteria, a l'entrada en religió, si bé per aquest darrer cas, cal comptar amb la dotació, a través d'un benefici amb el qual l'entrat en religió s'asseguri de rebre anualment una renda. En aquesta lògica de les finances patrimonials, cada generació sap que ha de disposar d'un fons d'amortització per col·locar els fills en matrimoni segons el seu estatus. Un estatus que, en els anys 1610-1620, suposava que els senyors útils i propietaris de mas dotaven entre 150 i 500 lliures. Segons les possibilitats del patrimoni, i sent 200 lliures la quantitat més sovint pactada en els capítols matrimonials i nupcials que s'escripturaven. Per sota de les 150 lliures, quedava la immensa majoria dels grups socials pagesos i urbans menestrals, el 70,3% de la mostra; per sobre, només un 3,29% de la societat (Pere Gifre, 2012: 166). El dot, si es pagava, marcava de manera manifesta la solidesa del patrimoni. Amb tot, però, i d'això n'alertaven els síndics en corts (Pere Gifre, 2010: 65-68), que volien limitar la dotació per evitar que alguns patrimonis allarguessin més el braç que la màniga, i que no van aconseguir, alguns patrimonis van patir greus conseqüències en voler dotar per

44. Quan el 31 de maig de 1651, la vídua pren inventari dels béns del difunt Bartomeu Compte, es relacionen: la casa i l'heretat Compte de Creixell, amb un molí fariner, una altra casa a Creixell, una casa i heretat a Vilamacolum, el mas Clotas a Garrigàs, i encara, una altra casa a Borrassà. A més d'un ramat considerable de 230 ovelles, 104 borrecs i borregues i 40 anyells, i moltes piques d'oli i botes de vi. ACAE. Fages. 335. F. 37r-60v.

45. "Fas memòria jo, Martí Comta, que la clau de la capepella [sic] de Nostra Senyora del veynat de Creixell, parròquia de Borrassà, no la deu tenir ninguna persona, si no és mon masover de Creixell, per ésser estada feta la capella per mos antepassats, y també per ésser en terreno de ma casa, y se hauria de véurer si lo hereu de casa d'en Comta poderia en nomenar pobordes y pobordesas ab llicència del senyor bisbe de Gerona y fer publicar per los curats de Borrassà, y que dit Comta no dexia adovar dita capella per ninguna persona, ans bé, dit Comta la dega adovar y por fin no deixar-se posar en pocesció de ninguna cosa, que sempre és un títol bo" (ACAE. Fages. 335. F. 69v).

sobre de les seves possibilitats, sobretot quan entren en joc altres contingències que podran posar en perill la mateixa reproducció patrimonial i que abocaran a una davallada en l'estatus que fins podrà arribar a la pèrdua d'elements patrimonials i la definitiva venda pels deutes acumulats. No serà un procés immediat, sí que podrem parlar, però, d'una mobilitat descendent.

CONCLUSIONS

La mobilitat social s'ha fet evident en el grup dels senyors útils i pagesos de mas, en una demostració de la diferenciació pagesa, alguns senyors útils i propietaris de mas van ascendir verticalment, els menys, i també horitzontalment, els més. Es tracta d'una mostra de la geografia empordanesa, i d'un exercici que posa de manifest la mobilitat social durant els segles xvi i xvii dins la comunitat pagesa. Senyors útils i propietaris de mas que seran, primer, representants de la universitat i obrers de l'església parroquial, síndics nomenats amb l'acord de l'assemblea de veïns, comissionats per tractar amb advocats i procuradors, i jutges de l'Audiència, si calia, amb perill de la vida fins i tot; com també seran comissionats per negociar amb les tropes que voldran allotjar-se en les seves poblacions. Aquests mateixos senyors útils de mas, que aprofitaran el mercat de terres per ampliar les seves possessions, els dies festius ocupaven el seu lloc a l'església parroquial, un lloc preferent, en el que era una manifestació d'estatus, i fins i tot, com hem vist, construïran oratoris particulars, i també contribuïran, en forma de comitents, a la construcció de capelles dins la parroquial i, fins i tot, ho hem vist, en el cas de Bartomeu Compte, en construïran de nova a costes seves. És una cara de la mobilitat social la que aquí hem mostrat. N'hi ha una altra, la del descens social, que també existeix, i que comencem a tenir els primers casos estudiats. En tot cas, el dinamisme de les societats rurals del segle xvi i xvii, en el cas de les petites o no tan petites elits rurals, és més que evident.

BIBLIOGRAFIA

- BELLAVITIS, Anna; CROQ, Laurenc; MARTINAT, Monica (2009), *Mobilité et transmission dans les sociétés de l'Europe Moderne*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- BENITO MONCLÚS, Pere (2012), "Élites rurales et intermédiaires de la seigneurie en Catalogne (XIIIe-XIVe siècle). Fortunes et stratégies d'accroissement", *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge*, p. 124-2. Publicat en línia.
- BOURIN, Monique; CAROCI, Sandro; MENAT, François; To, Lluís (2011), "Les campagnes de la Méditerranée occidentale autour de 1300: tensions destructives, tensions novatrices", *Annales HSS*, 66, núm. 3, p. 663-704.
- CAPDEFERRO, Josep (2017), *Juristes, litigis i poder al comtat d'Empúries en temps de Jeroni Pujades (1568-1635)*, Ajuntament de Castelló d'Empúries. Museu d'Història Medieval de la Cúria-Presó, s. XIV.

- CAROCCI, Sandro (2010), "Introduzione". A: CAROCCI, Sandro (coord.). *La mobilità sociale nel medioevo*, Roma: École française de Rome, p. 1-37.
- CERRILLO, Gonzalo (2000), *Los familiares de la Inquisición española*. Valladolid: Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura.
- COMA, Nil (2023), *La diferenciació social pagesa. Desintegració patrimonial i descens social (Foixà, primera meitat del segle XVII)*. Treball Final del Màster en Recerca en Humanitats, Universitat de Girona.
- CONGOST, Rosa (1990), *Els propietaris i els altres*. Vic: Eumo Editorial.
- CONGOST, Rosa (2010), "Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps". A: Ros, Rosa. (ed.). *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, p. 161-193.
- CROQ, Laurence (2009), "Les frontières invisibles: groupes sociaux, transmission et mobilité sociale dans la France moderne". A: BELLAVITIS, Anna; CROQ, Laurence; MARTINAT, Monica. *Mobilité et transmission dans les sociétés de l'Europe moderne*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, p. 25-47.
- CUADRADA, Coral (1994), "La pagesia medieval, una classe homogènia? (anàlisi de la condició social dels camperols del Maresme, segles XIII-XIV)". *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 5, p. 67-80.
- FURIÓ, Antoni (2007), "Las élites rurales en la Europa medieval y moderna. Una aproximación de conjunto". A: RODRÍGUEZ, Ana. (ed.). *El lugar del campesino. En torno a la obra de Reyna Pastor*. València: Universitat de València, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 391-421.
- GIFRE, Pere (2009), *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (Vegueria de Girona, 1486-1720)*, 2 vols, tesi doctoral, Universitat de Girona. En línia: <http://hdl.handle.net/10803/7855>
- GIFRE, Pere (2010), "El procés d'implantació dels capítols matrimonials (final de segle XVI - començament de segle XVII)". A: Ros, Rosa. (ed.). *Els capítols matrimonials. Una font per a la història social*. Girona: Associació d'Història Rural de les comarques gironines, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitària, p. 55-69.
- GIFRE, Pere (2011), *Delmes, censos i lluïsmes. El feudalisme tardà a la Catalunya vella (Vegueria de Girona, s. XVI-XVII)*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitària.
- GIFRE, Pere (2012), *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (Vegueria de Girona, 1486-1730)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- JARNOUX, Philippe (2006), "La mobilité sociale dans le monde rural". A: ANTOINE, Annie; MICHON, Cédric. (dir.). *Les sociétés au 17e siècle: Angleterre, Espagne, France*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, p. 171-177.

- KAMEN, Henry (1981), *La España de Carlos II*. Barcelona: Editorial Crítica.
- LE MAO, Caroline; MARACHE Corinne (2010), *Les élites et la terre du xvie siècle aux années 1930*. París: Armand Colin.
- MENANT, Jean-François; JESSENNE, Jean-Pierre (2007), *Les Elites Rurales dans l'Europe médiévale et moderne. Flaran*. Toulouse: Presses Universitaires de Mirail.
- MOLAS, Pere (1996), *Catalunya i la casa d'Àustria*. Barcelona: Curial.
- MOLAS, Pere (2019), "L'ascens social més enllà de les guerres". A: DANTÍ, Jaume; PUJOL, Francesc Xavier; SOLA, Diego; MAURO, Ida. (coord.). *Actes del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya i el Mediterrani*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 760-779.
- MORICEAU, Jean-Marc (1999), *La Terre et les Paysans aux xvie et xviiie siècles. France et Grande Bretagne. Guide d'histoire agraire*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, Association d'Histoire des Sociétés Rurales.
- MORICEAU, Jean-Marc (2002), *Terres mouvantes. Les campagnes françaises du féodalisme à la mondialisation, xiie-xixe siècle*. París: Fayard.
- NEGRE, Pelayo (1952), "La cofradía de San Jorge y la nobleza gerundense", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, VII, p. 7-59.
- PADRÓS, Joan Antoni (1997), "Els masos i el crèdit. Moments de l'endeutament a la Vall d'en Bas (segle xvi)", *Recerques*, 35, p. 7-25.
- PADRÓS, Joan Antoni (2000), "Pere Compte necesita ayuda. Endeudamiento y límites de la solidaridad campesina en la Cataluña del siglo xvi", *Historia Agraria*, 20, p. 41-60.
- PADRÓS, Joan Antoni (2022), "Frau pagès i pressió senyorial. El cas de la Vall d'en Bas a Catalunya (segle xvi)", *Estudis d'Història Agrària*, 34, p. 185-222.
- PINO, Carlos; FERNÁNDEZ TRABAL, Josep (2014), "El privilegi de generositat de la família Porcioles de Crespià", *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*, 39, p. 8-11.
- PUIG SALELLAS, Josep M. (1996), *De remences a rendistes: els Sallellas (1322-1935)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- PUIGVERT, Joaquim M. (2000), *Església, territori i sociabilitat (s. xvii-xix)*. Vic: Eumo Editorial.
- PUJADES, Jeroni (1976), *Dietari de Jeroni Pujades, IV (1626-1630)*, edició a cura de CASAS HOMS, Josep M. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- RAHOLA SASTRE, Josep (1978), "Cadaqués a l'edat Mitjana. La 'Batllia' i el 'batlle' feudals", *Revista de Girona*, 84, p. 233-240.
- SÁNCHEZ, Antonio (1988), *Ampurias, el primer condado*. Ajuntament de Castelló d'Empúries, pregó de la festa major de 1987.
- SÁNCHEZ, Antonio (1993), *El archivo condal de Ampurias. Historia, organización y descripción de sus fondos*. Girona: Columna-Pont de Pedra.
- SERRA, Eva (1998), *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle xvii. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*. Barcelona: Editorial Crítica.

- SERRA, Eva (2008), "La propietat. Mercat de la terra i evolució de la renda (segles xvi i xvii)". A: *Història agrària dels Països Catalans*, vol. 3, Edat Moderna. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, UB, UABV, UdG, UIB, UJI, UdL, UPF, URV, UV, p. 511-557.
- SOBREQUÉS, Santiago (1952), "La Leyenda y la Historia en el sitio de Gerona de 1462", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, VII, p. 267-349.
- VERDE LLORENTE, Joaquim (2021), *Participació i representació polítiques a la Catalunya dels inicis del segle XVIII. Universitats locals, Cort general i Diputació del General*. Tesi doctoral, IUHJV-Departament d'Humanitats, UPF, 2 vols. En línia: <http://hdl.handle.net/10803/672756>
- VIADER, Fernando (1976), "Relació de cases de la vegueria de Besalú que fruïen de Reial privilegi de generositat", *III Assemblea d'estudis sobre el comtat de Besalú, Olot*, p. 463-477.

